

INGLIZ TILI VA O'ZBEK TILIDA BAHO MUNOSABATINING IFODALANISHINING USUL VA VOSITALARI.

*Gulzoda Rakhimova Xamdami kizi,
Kokand State Pedagogical Institute
Master's degree student of English language and literature*

*Ziyayev Avazjon Ixtiyorovich
Associate professor: Doctor of Philological Sciences,*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida so'zlovchining obyektga o'zining subyektiv baho munosabatini bildirishda ijobiy va salbiy bo'yoqdorlikning yuzaga keltiruvchi sath birliklar haqida.

Kalit so'zlar: subyekt ,obyekt, leksik sath birlik, morfologik sath birlik, fonetik sath birlikda baho munosabati. Ijobiy va salbiy, neytral baho munosabati.

Аннотация. В статье рассматриваются определение субъективной оценки взгляды на ее подход и понятие авторской позиции в художественных текстах. В дополнение к этому в следующей статье представлены данные о методах и средствах реализации субъективной оценки на английском и узбекском языках а также приведены их практические примеры.

Ключевая слова: субъективная оценка, стилистика , литературные тексты,смысл, означает, реализация, язык, метод.

Abstract. The article discusses the definition of evaluation, views to its approach and the notion of author's position in literary texts. In addition to this, the following paper presents date related to the methods and means of realizing evaluation in English and Uzbek languages as well as provides practical examples of them.

Key words: subject, object, lexical unit, morphological unit, phonetic unit. Positive and negative, neutral evaluation relationship.

Kirish. Til serqirra mohiyatli murakkab tuzilishga ega lisoniy tuzilmadir. Inson tildan foydalanishda unga o'z tasirini o'tkazishi , uni “ o'z izmiga solishga urinishi tabiiy. O'z o'rnida til ham inson hayotini izmiga solishga yordam beruvchi qudratli vositadir. Til va undan foydalanuvchi shaxslar o'rtasidagi bu munosabatlar tilda o'z ifodasini topmay qolmaydi albatta. Tilshunoslik fani serqirra mohiyatli tilning lingvistik xususiyatlarini o'rganish bilan bir qatorda , til va uning foydalanuvchisi o'rtasidagi munosabatlarning tilda aks etishini tahlil qilishi lozim.

Ona tilimiz haqida prizidentimiz Shavkat Mirziyoyev –Har birimiz davlat tiliga bo'lgan etiborni mustaqillikka bo'lgan etibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni, ona vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantrishimiz kerak –deb be'jizga aytishmagan.

Hozirgi kunda kognitiv lingvistikaning umumiy muammolaridan biri hisoblangan baho munosabatning til sathida o'rganilishi muhim ahamiyatga ega. Baho- har bir insonning o'zigagina tegishli bo'lgan individual munosabat shakli.

Masalan: Mingboshi kuldi: Esingga qoyilman, betavfiq! Shuncha esing boru, namoz o'qimaysan! (Cho'pon) Mingboshining Miryoqubga "eslisan" deyishi individual baho sanalib, ijobiy bahoni yuzaga keltirgan va u subyektning, ya'ni mingboshining Miryoqubga munosabati nuqtayi nazaridan kelib chiqqan baho hisoblanadi.

Ingliz tilida ham ijobiy yoki salbiy munosabatlar turli til vositalari orqali ifodalanadi. Misol uchun : *He came on time to meeting.* Bu gapda salbiy munosabat mavjud bu fraza orqali ko'rsatib berilyabti. Shaxs uchrashuvga vaqtida emas unga bazor zo'rg'a yetib kelganini ifodalanyabti. Shuningdek ingliz tilda salbiy yoki ijobiy munosabatlar ko'proq ijobiy yoki salbiy leksik ma'noga ega sifatlar orqali nutqda voqealantiriladi. Misol uchun *He is a bit talkative man.* Bunda gapning salbiy ma'nosi birgina so'z talkative sifati bilan ochiq ifodalanyabti. Yoki aksincha gapda birgina ijobiy sifat yoki ot ishltish ham gapning butun mazmuniga tasir qilishi mumkin. *He is a team captain.* Gapida subyekt munosabat bildirayotgan shaxsning liderlik, ijobiy xarakterlari ifodalanyabti.

Baholashga asos bo'ladigan predmet,shaxs,voqealik (obyekt) deyilganda, baholovchi shaxs uchun asos bo'lgan narsa tushuniladi va uning ma'lum holatda, makonda, zamonda tutgan o'rni ahamiyatlidir. Obyekt bahosi narsaning qiymati sanaladi. *Masalan: "Dilmurodjon abjir va uddaburon"* gapida Dimurodjon obyekt, uning abjir va uddaburon ekanligi xususiyati – bahosi sanaladi.

O'zbek tilshunosligida tilning turli sathlarida baho ifodalovchi vositalar tadqiqiga bagishlangan A. G'ulomov, A. Hojiyev, R. Qo'ng'urov, R. Rasulov, Y. Tojiyev, R. Hadyatullayev, Z. Ma'rufov, A. Abdullayev , kabilarning asarlari mavjud bo'lsa ham, lekin shu kunga qadar baho aksiologik kategoriya sifatida yaxlit holda monografik tadqiqot obyekti bo'lgan emas. Bu esa mavzuning hozirgi o'zbek tilshunosligi uchun dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot materiallari va metadalogiyasi. Bahoning kategoriya sifatida ahamiyatga ega bo'lishi tilning turli xil funksiyalarida o'z aksini topishi bilan belgilanadi. N.D.Arutyunova, E.M.Volf, M.S.Retunskaya singari Tilshunoslar tilning pragmatik funksiyasi bilan bahoning ajralmas aloqasini tan oladilar, darhaqiqat, mazkur funksiya orqali so'zlovchining predmetga ijobiy yoki salbiy munosabat bildirishi ifoda etiladi. N.E.Kuznesova va E.V.Shevchenkolar ham bahoning pragmatik yo'nalganligini o'z ta'riflarida: "baho – bu sub'ektning u yoki bu ehtiyoj va qiziqishlarini qondirish ko'nikmasiga ega bo'lgan ob'ektning mohiyat darajasini sub'ekt tomonidan aniqlash jarayoni va natijasi" - deb ta'kidlaydilar.

Yuqoridan xulosa qilish mumkinki, baho munosabati va uning tilde turi til vositalari bilan ifodalanishi , nutqimizni yanada tasirli va bo'yoqdor qilishga ulkan

hissa qo'shishi deyarli barcha tillarda ,xususan o'zbek tilida ham gapning kommunikativ tuzulishida katta ahamiyatga ega.

Zamonaviy tilshunoslikda baho munosabatini tasniflanishda turli til sathlari fonetik,leksik morfologik,sintaktik va semantik , mantiqiy semantik jixatdan yondashilmoqda va tadqiq etilmoqda. Boshqa so'z bilan aytganda nutqda baho munosabati turli ko'rinishlarda uchrashi mumkin.

•Fonetik usul orqali- *Voy o'lmas-a-a-a-am bu nima qilg'iliq, hayvonni shu ko'yga solishga qanday vijdoning chidadi.*

•Leksik usul bilan *esa- yuz ,bet ,bashara ,aft* ma'no nozikliklari orqali.

•Morfologik usul bilan –*Dadamlar keldilar.*

•Sintaktik usul orqali--*Bolakay hali yoshlik qilasiz bunday ishlar qilishga.*

•Mantiqiy semantik usul- *Zap qiz ekanmi? Tavba! –Xa,-tushunmadi Raxim Saidov. (O'.Umarbekov).*

O'zbek tilida baho munosabatining yuzaga chiqiqshi mantiqiy kategoriya sifatida uch xil yo'l orqali ifodalanadi-*morfalogik,leksik, kontekstual.*O'zbek tilida morfologik usul bilan voqelikka ijobiy munosabat bildiriladi. Leksik ifodalanishda esa ijobiy munosabat ham, salbiy munosabat ham bildiriladi (chehra-, bashara- leksemalarida bo'lgani kabi).

Kontekstual, situativ ifoda usulida odatda voqelikka salbiy munosabat bildiriladi. Ijobiy yoki salbiy munosabat bildirilmagan hollarga nisbatan betaraf baho semasi haqida gapiriladi. Leksemalarning asosiy qismi baho semasi jihatidan betaraf bo'ladi.

Tadqiqot natijalari. Shuni ham aytish kerakki, o'zbek tilshunosligida ushbu muammo yuzasidan dastlabki qadamlar qo'yildi, lekin ularda baho munosabati haqidagi umumiy fikrlar berilgan bo'lib, uning har bir sathda namoyon bo'lishi keng planda o'rganilmagan.

Baho munosabati XX asrning 70-80- yillarida formal logika tadqiqi asosida yuzaga chiqqan yo'nalish bo'lib, garchi unda ilgari ba'zi tadqiqotlarda turli aspektlarda yoritilgan bo'lsa-da , mukammal va keng qamrovda o'rganishga keyingi yillarda kirishildi.

Tilshunoslikda funksional yo'nalishning rivojlanishi, pragmatik aspektga murojaat baho fenomenining nafaqat g'arb tilshunosligida, balki rus tilshunosligida ham markaziy o'rinlardan birini egallashiga turtki bo'ldi.

Inson nutqi kimga yoki nimaga qaratilganligi, qanday niyat bilan sodir etilganligi masalasi tilni mantiqiy nuqtai nazardan o'rganish va baho berish bilan chambarchas bog'liqdir. Ilmiy adabiyotlarda "baho" tushunchasi, bahoning til tabiati va tiplari, baho maqomining lingvistik kategoriyalari masalalarining hajmi va mazmunini o'rganish ancha faol yo'lga qo'yilmoqda.

Tadqiqotlarga ko'ra baho munosabating eng boy, sermahsul usuli bu leksik birliklar orqali uning ifodalanishidir. Masalan, *yuz-, bet-, aft-, bashara-* leksemalari ayni bir leksik ma'noni anglatadi, baho semasining ifodalanishiga ko'ra esa farqli.

Baho semasi jihatidan eng betaraf leksema – yuz-. Ikkinchi o‘rinda bet-leksemasi turadi, lekin bu leksemada voqelikka salbiy munosabat aniq seziladi. Masalan, *Yuzingni yuv, Betingni yuv* jumllarida fikr bir, lekin munosabat boshqa-boshqa: ikkinchi jumla odatda kattaning kichikka yoki umuman mensimay muomala qilishda ishlatiladi. *Aft-, bashara-* leksemalarida salbiy baho semasi yana ham kuchli ifodalanadi: *Aftingni yuv, Basharangni yuv* kabi.

Muhokama. Umuman, baho semasi kuchaya borgan sari bunday leksemaning boshqa leksemalar bilan bog‘lanish imkoniyati, ishlatilish doirasi toraya boradi. Masalan, *aft-, bashara-* leksemalari asosan ayollar nutqida ishlatiladi, shunda ham ko‘pincha *quri-, ol-, ko‘tar-* kabi bir necha fe'l leksema bilan-gina bog‘lanib keladi: *Afting qursin, Basharang qursin, Aftingdan olsin* kabi. Xuddi shunday bog‘lanishlarda *yuz-, bet-* leksemalari deyarli ishlatilmaydi. Aksincha, oddiy, betaraf tasvirlarda asosan *yuz-, bet-* leksemalari ishlatilib (*Yuzini yuvib kirib ketdi kabi*), *aft-, bashara-* leksemalari bunday hollarda deyarli ishlatilmaydi.

Bu ularning uslubiy jihatdan ishlatilishida farqlanishida baho semasining o‘rni katta ekanligini ko‘rsatadi. Ko‘rinib turibiki ijobiy yoki salbiy baho “0” bahoga nisbatan qiyoslab belgilab olinayotadi. Har bir baho uchun alohida shakl va so‘z ishtirok etadi.

Janozaga qishloqning katta-kichik hammasi keldi. Faqat Nurimsartarosh kelolmadi. Yurt ko‘zida uning yuzi shuvit edi. (S.Ahmad. "Azroil o‘tgan yo‘llarda").

Yuz leksemasi aslida betaraf baho ifodalovchi leksema hisoblanadi. Keltirilgan parchada esa betaraflikdan salbiy ma‘noli leksemaga aylanmoqda.

Baho semasi asli betaraf baholi leksemani o‘z ishlatilish doirasidan boshqa bir doiraga ko‘chirish tufayli ifodalansa, kontekstual (*lot. contextus - zich aloqa, bog‘lanish*). ifodalanish deyiladi Masalan:

Mana oradan bir yil o‘tdi. U o‘sha qizni eslaganida nihoyatda ko‘hlik bir qizning yuzi, ko‘zi, kelishgan gavdasi ko‘z oldiga kelardida, zum o‘tmay, bu go‘zallik o‘rnini tirjaygan kalla suyagi egallab olardi. (S.Ahmad. "Tog‘ afsonasi").

Masalan, *bosh-* leksemasi kishi tanasining a'zosiga nisbatan, *kalla-* leksemasi esa hayvon tanasining a'zosiga nisbatan ishlatiladi. Bulardan har biri o‘z ishlatilish doirasida baho semasi jihatidan betaraf: *Boshini quyidagi solda. Kalla solib sho‘rva pishirdi* kabi. Ammo *kalla-* leksemasi hayvondan odamga ko‘chirib ishlatilsa, salbiy baholi bo‘lib qoladi. Odatda *bosh-* leksemasi bilan *aqllilik* anglatilsa, *kalla-* leksemasi shuning aksi uchun ishlatiladi: *Kalla deb oshqovoqni ko‘tarib yurgan ekansan-da, og‘ayni!* kabi. Bunday o‘rinda *kalla-* leksemasini *bosh-* leksemasi bilan almashtirib bo‘lmaydi.

Umuman, *bosh* bilan bog‘liq salbiy tushunchalar odatda *kalla-* leksemasi yordamida anglatiladi: *kallavaram-, kallaxum- (xumkalla-), kalla ur- (kalla qo‘y-)* kabi. Shu nuqtayi nazardan quyidagi matnda *kalla-* leksemasining ishlatilgani xato: *Bu oltin kallaning bahosi yuksak, Dushmanlar bunga xun to‘lashi kerak! (Yashin).*

Quyidagi matnda shoir leksemalarning baho semasidan juda ustalik bilan foydalangan (Birinchisi misradagi *bosh-* leksemasi oxirgi misradagi *kalla-* leksemasini baho semasi jihatidan juda bo‘rtirib turibdi):

Bu Ja'farning boshini silar Muallimi: "Barakalla", - deb, U Ja'farga tushar dakkilar: "Hay, tezroq yur, qora kalla!" – deb (Shayxzoda).

Baho semasi nutqni yanada tasirchan , aniq , bo'yoqdor va subyektning voqealik ,obyekt, va shaxsga bo'lgan munosabatini yanada aniq va lo'nda ifodalashga katta hizmat qiladi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlil va misollarga tayanib shuni xulosa qilish mumkinki, baho semasining o'zbek tilida ifodalashning rang-barang usul va vositalari mavjud. Bu esa tilimizning naqadar boyligini, imkoniyatlar kengligini, bir axborotning ifodalash bilan birga boshqa bir qo'shimcha axborotning ifodalashning imkoniyati mavjudligi bilan ajralib turadi. Baho munosabatining tilimizda keng ifodalanishi uning tasirchanligini yanada oshiradi va boyitadi.

Referances

1. Balli, Sh. French style. / Sh. Bally; per. from French K. A. Valley. – M. : URSS,
2. 2003. – 394 p.
3. Bednarek, M. (2006a) Evaluation in Media Discourse: Analysis of Newspaper (<https://fayllar.org/1-my-favorite-newspaper.html>)
4. Corpus. London, NY: Continuum
5. Hyland, K. (2004) „Engagement and Disciplinarity: the other side of
6. Evaluation“. In Academic Discourse: New Insights into Evaluation. (ed. G. Del
7. LungoCamiciotti& E. TongnelliBonelli) Bern: Peter Lang A. G. pp. 13-30.
8. Macken-Horarik, M. & Martin. J. R. , (eds.) (2003) Negotiating Heteroglossia:
9. Social Perspectives on Evaluation. Text. Special Issue. Vol. 23, Berlin & New
10. York: Mouton de Gruyter.
11. Martin, J. R. & Rose, David (2003) Working with Discourse. Meaning beyond
12. the Clause. London/NY: Continuum
13. Qambarov G'. S Baho munosabati va uning o'zbek tilida ifodalanishi Toshkent. 2008. , 3-b. ,B. 26.
14. Qo'ng'urov R Subyektiv baho formalarining semantic va stilistik xususiyatlari. Toshkent. 165b
15. G'ulomov A, Xojiyev. A Modal yoki sub yektiv baho formalari haqida
16. Sh. Rahmatullayev “Hozirgi o'zbek adabiy tili”. Darslik.
17. Хидекель С. С. , Кашель Г. Г. Природа и характер языковых оценок”Лексические и грамматические компоненты в сема”
18. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка “ Проблемы структурной лингвистики “1982. М. , 1984. С. 5-23.
19. Арутюнова Н. Д. Об объекте общей оценки “Вопросы языкознания,” 1985. №3. с. 13-14.

20. Хидекель С. С. , Кашель Г. Г. Природа и характер языковых оценок “Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака”. –Воронеж, 1983.